ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР

Հասարակական գիտություններ № 9, 1963 Общественные науки

Վ. Ա. Քոչյան

ԳՈՅԱԿԱՆԻ ԲԱՌԱԿԱՊԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ ԱԾԱԿԱՆ ԼՐԱՑՈՒՄՈՎ

Ժամանակակից հայերենի բառակապակցությունների մեջ ուրույն տեղ ունեն ածական լրացումով գոյականի կապակցությունները։

Անհրաժեշտ է նշել, որ այս կապակցությունները, բաղադրիչների իմաստային փոխհարաբերության տեսակետից էական տարբերություն չունենալով գրաբարի նույնատիպ կապակցություններից, իրենց կառուցվածքով, այն է՝ բաղադրիչների ձևաբանական հատկանիշներով, էապես տարբերվում են նրանցից։ Տարբերությունն այն է, որ եթե գրաբարում ածականը մեծ մասամբ ետադաս (որոշ դեպքերում նաև նախադաս) գործածվելիս համաձայնում էր լրացյալին, ապա ժամանակակից հայերենում ածական լրացումը քերականական համաձայնությամբ չի կապակցվում իր լրացյալի հետ[1]։ Այսպես, օրինակ, գեղեցիկ վարդ, գեղեցիկ վարդի, գեղեցիկ վարդից, գեղեցիկ վարդեր, գեղեցիկ վարդերի, գեղեցիկ վարդերով *և այլ կապակցություններում ածական լրացումը չի համաձայնում լրացյալին։ Ընդ որում այդ երևույթը բնորոշ է բոլոր կապակցություններին, անկախ լրացման շարադասությունից։ Օրինակ,* վարդ կարմիր, վարդին կարմիր, վարդեր կարմիր, վարդերից կարմիր *և այլ կապակցություններում ետադաս ածականը ևս չի համաձայնում լրացյալ գոյականին։ Եթե մյուս խոսքի մասերով կազմվող բառակապակցություններում լրացումները լրացյալի հետ կապակցվելով արտահայտում են իմաստային զանազան հարաբերություններ (ինչպես, ասենք, սեռական հոլովով դրված գոյական լրացումով կապակցություններում այդ իմաստները հասնում են մի քանի տասնյակի), ապա ածականը լրացյալի հետ կապակցվում է միայն ու միայն որակական (որոշիչ) հարաբերությամբ, այսինքն արտահայտում է լրացյալի որակական կամ այլ հատկանիշը։ Շարահյուսական տեսակետից այս կապակցության բաղադրիչները նախադասության մեջ լինում են որոշիչ-որոշյալ։ Սակայն որոշիչները կարող են արտահայտել առարկայի բազմազան ու բազմաթիվ հատկանիշները։ Այդ բազմապիսի հատկանիշների դրսևորումն էլ բառակապակցությունների տվյալ տեսակի հետազոտման նյութն է։ Մեր նպատակն է այստեղ ցույց տալ այդ կապակցությունների բաղադրիչների իմաստային հարաբերությունները։*

Ածականի՝ գոյականի լրացում դառնալը պայմանավորված է առաջին հերթին ածականի իմաստով, այսինքն այն բանով, թե տվյալ ածականի իմաստը որքան առարկաներ կարող է ընդգրկել։ Հետևաբար ածական լրացումով կապակցությունները քննելիս պետք է ելնել ածականների իմաստային ընդգրկման հնարավորությունից։ Այդ ընդգրկումը կարող է մի դեպքում սահմանափակ լինել, երկրորդ դեպքում՝ ընդարձակ, ապա՝ ավելի ընդարձակ և այլն։ Այս տեսակետից բնորոշ է այն հանգամանքը, որ որակական ածականներով կազմվում են անհամեմատ շատ կապակցություններ, մինչդեռ հարաբերական և հատկացական ածականները հնարավոր է կապակցել միայն համապատասխան իմաստ ունեցող գոյականների հետ։ Որակական ածականներն էլ իրենց հերթին ունեն ընդգրկման այս կամ այն աստիճանը, որը պայմանավորված է նրանց իմաստով։ Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այս կապակցությունները կազմվում են առաջին հերթին բաղադրիչների իմաստային զուգորդումների հնարավորության դեպքում, այսինքն՝ գոյականի հետ կարող են կապակցվել այնպիսի ածականներ, որոնց բառային իմաստը բնորոշ է տվյալ առարկային։ Այսպես, ծավալ ենթադրող գոյական անունների հետ կարող են կապակցվել միայն ծավալային հատկանիշ արտահայտող ածականներ։ Հնարավոր է ասել խոր գետ,—ծով,—ճաճիճ,—փոս,—ճոր *և այլն,* լայն տերև,—դաշտ,—երես,—ճակատ,—տախտակ,—կամուրջ, ընդարձակ դահլիճ, երկար ճանապարհ,— փայտ,— սեղան,— թել,—տերև, բարակ փայտ,—ճյուղ, խոշոր ճատիկ,—կտոր,—քար,—բլուր,—ծառ *և այլն։ Բնագրային օրինակներ՝*

---

[1] *Այստեղ անշուշտ ի նկատի չենք առնում ամբողջական այն կապակցությունները, որոնք գրաբարից փոխառնվելով, այժմ գործածական են իբրև կայուն կապակցություն (մեծավ մասամբ, մեծավ ուրախությամբ)։*

«Այստեղից թագուհին անցավ մի ընդարձակ դարդարուն դահլիճ» (Մուր., 3, 18)։ «Կրիան մի քառակուսի և լայնաղիր տախտակամած էր» (Մուր., 3, 278)։ «Դաշտը անծայր ու անսահման, լայնատարած՝ հրակարմիր տարածվել էր նրանց առաջ» (Զ., 249)։

«Բուխարու մեջ կասկարայի վրա դրած կաթսայի տակ մի քանի բարակ փայտ էր ծխում» (Ն.-Դ., 1, 26)։

«Ծալքից հանեց բավական մեծ ու հաստ մի վերմակ և ծածկեց մարդուն» (Ն.-Դ., 1, 26)։

«Մտան կաղնին հաստարուն» (Հ. Թ., 2, 44)։

«Ու պարից հետո լեն հրապարակ
Բաց արին մեջտեղն արձակ գլխստան» (Հ. Թ., 2, 56)։

«Գետին են զարկում ձեռքերը հաստլիկ» (Հ. Թ., 2, 56)։ «Քամու դեմ կռվելով, նա մտավ իրենց նեղ ու ծուռ փողոցը» (Ն.-Դ., 1, 47)։

Եվ ընդհակառակն, հնարավոր չէ ասել խոր երես,—կամուրջ,—սեղան,—բել, կամ լայն մազ,—առավոտ,—ամիս,—ասեղ և այլն, որովհետև այդ գոյականների համար հիշյալ ածականները բնորոշ հատկանիշ չեն արտահայտում։

Մյուս կողմից, ասենք, կշիռ ենթադրող գոյականների հետ կարող են կապակցվել համապատասխան հատկանիշ արտահայտող ածականներ։ Օրինակ, կարելի է ասել ծանր քար,—փայտ,—մետաղ,—մարմին,—բեռ և այլն, բերև փայտ,—մետաղ,—ծածկ,—մարմին և այլն։ Օրինակներ՝

«Ուններին բերև վահաններ և ծանր, քառակուսի ասպարներ» (Մուր., 3, 174)։

«Ծանր շոմբախը, գլուխը մեխած,
Օճորքում դրած պիտի մրոտիս» (Հ. Թ., 2, 65)։

Սակայն հնարավոր չէ ասել, ծանր գազաթ,—ծայր,—եզր,—ափ,—փոս,—հոր, բերև բվանշան,—ջրանցք,—նակատ,—մեջք և այլն, քանի որ տվյալ գոյականների համար նշված ածականները բնորոշ չեն։

Սակայն անհրաժեշտ է ի նկատի ունենալ, որ ածականները բացի համապատասխան իմաստ ունեցող գոյականներից, կարող են կապակցվել նաև այլ գոյականների հետ՝ փոխաբերական գործածությամբ։ Այստեղ առկա է գեղարվեստական խոսքին բնորոշ փոխաբերությունը։ Փոխաբերաբար հնարավոր է դառնում ասել տխուր դաշտ,—առավոտ, նենգ ու գավազիր ոգի, շքեղ գարուն, ուրախ գարուն, զվարթ լույս, գորշ օր, անքառամ սեր, քնքուշ երազ, զողտրիկ երազ, շոր ու ցամաք պատասխան, սև ու մութ օրեր, կոպիտ խոսք, ծանր մտածմունք և այլն։ Օրինակներ՝

«Տեսավ և իր երկու լղարիկ թրքուկը» (Ն.-Դ., 1, 180)։

«Ու ողջ միասին մի խորունկ բախիծ,
Մի մութ զարգանդ են գիշերին տալիս» (Հ. Թ., 2, 35)։

«Եվ վրդովում են իր միտքը թաքուն
Դավաճան գործի ամոթը խորին
Եվ արքայական փառքն ու մեծությունն» (Հ. Թ., 2, 139)։

«Իմ սուր, արթուն ականջում
Մի խոր ձեն է միշտ հնչում,
Անհուն, անքուն կարոտով
Իրեն մոտ է ինձ կանչումս» (Հ. Թ., 1, 151)։

«Ով սեր, բնության դու խոշտանգիչ կամք,
Նենգ ու դավադիր ոգի աննահանջ» (Իս., 2, 53)։

Ինչպես հայտնի է, գեղարվեստական խոսքում այս ածականները կոչվում են մակդիր (իհարկե միայն սրանք չեն մակդիր)։

Միաժամանակ պետք է նշել, որ կան բազմաթիվ ածականներ, որոնք կարող են կապակցվել շատ մեծ թվով գոյականների հետ՝ շնորհիվ իմաստային ընդհանրության, այն հատկության, որ ընդգրկում են շատ գոյական անուններին բնորոշ հատկանիշ։ Այսպես, գույն ցույց տվող ածականները ի վիճակի են կապակցվելու մեծ թվով գոյականների հետ։ Օրինակ, կարելի է ասել սպիտակ ծաղիկ,—ձյուն,—հող,—քար,—փայտ,—պատ,—բուղբ,—տուն,—հաց,—կտոր,—հագուստ,—կոշիկ,—մաշկ,—երես և այլն, կապույտ ծաղիկ,—բուղբ,—թանաք,—փոշի,—երկինք—ծուր,—ծով,—օվկիան և այլն։ Օրինակներ՝

«Կարմիր ձիու մեջքին կարկնց» (Հ. Թ., 2, 124)։

«Սև ձին քաշեց Զենով Հանս» (Հ. Թ., 2, 124)։

«Մերթ գայրացկոտ ծառս է լինում
Մինչև երկինք կապուտակ» (Հ. Թ., 1, 100)։
«Դու երազել ես աստղը հեռավոր,
Հրեշտակաթև շուշանն սպիտակ» (Իս., 2, 52)։
«Սև շորեր հագած կնստի տանը» (Հ. Թ., 2, 66)։

Այս ածականները կարող են կապակցվել գոյականների հետ նաև փոխաբերական կիրառության դեպքում։ Օրինակներ՝

«Ամպերը ճերմակ երամով անցան» (Վ. Տ., 1, 189)։
«Ես տեսա միայն սև ու մութ օրեր» (Ծատ., 178)։

Կան նաև ավելի շատ գոյականներ ընդգրկող ածականներ։ Այսպես են, օրինակ, հին, նոր, գեղեցիկ, տգեղ, լավ, վատ, դուրեկան, գրավիչ, հիանալի և այլն։ Սրանցով կարելի է կազմել շատ մեծ թվով կապակցություններ։ Կարելի է նշել հին զինի,—տուն,—հագուստ,—ժամացույց,—ընկեր,—բարեկամ, —հարևան, —ձյուն,—քար,—շենք,—մթերք,—երկիր,—ժողովուրդ, —տարիներ,—դարեր և այլն, գեղեցիկ ծաղիկ,—վարդ,—տուն,—քաղաք,—մարդ,— աղջիկ,— տղա,—խաղ,— դեմք,—երես,—մարմին,—գլուխ,— ոտքեր,—հագուստ,— կոշիկ,—դաշտ,—լեռներ,—երկիր,— անտառ,— բույս և այլն, լավ բան,— գործ,—մարդ,—կին,— հարևան,— ընկեր,—բարեկամ,—երեխա,—հող,—երկիր և այլն, և այլն։ Օրինակներ՝

«Բայց հին ու նոր քո վերքերով կանգնած ես դու կենդանի» (Հ. Թ., 1, 126)։
«Մի ջուխտ նոր տրեխ բերավ երկայնի» (Հ. Թ., 2, 102)։
«Կանչում էին հրաշալի
Հնչյուններով դյութական» (Հ. Թ., 2, 44)։
«Նա մի կարմիր սիրուն շոր ուներ հագին» (Հ. Թ., 1, 313)։
«Նրանք իմ կյանքը երազ գարձուցին
Կուսական մաքուր աչքը անուշ» (Իս., 1, 200)։
«Մի բարձր ու ազնիվ տղամարդ էր նա» (Հ. Թ., 2, 144)։
«Ով չի սիրում, թնկուզ դուշման,
Լավ արարքը լավ մարդիս» (Հ. Թ., 2, 135)։

Մինչդեռ հարաբերական ածականները կարող են կապակցվել միայն սահմանափակ թվով և այն էլ տվյալ հատկանիշ ենթադրող գոյականների հետ։ Այսպես, կարելի է ասել քարե շենք,—դուռ,—նստարան,—ցանկապատ,—պարիսպ,—արձան,—տախտակ և այլն, սակայն չի կարելի ասել քարե մազ,—աչք,—ոտք,—օդ,—ջուր,—ծով,—հաց,—գինի,—պանիր և այլն[2]։ Եթե կարելի է ասել փայտե գդալ,—աման,—կամուրջ,—ծածկ,—սեղան,—աթոռ,—տուն,—խրճիթ,— ոտք,—ձեռք, ապա հնարավոր չեն փայտե դեմք,—կուրծք,—պտուղ,—ջուր,—հող,—հաց,—պանիր,—լույս,—կյանք,—մահ և այլն։ Օրինակներ՝

«Հողե հատակի վրա բավական ցեխ էր գոյացել» (Ն.-Դ., 1, 26)։ «Պատերի տակ շարված էին բազմոցներ ու տախտեր, վրաները ծածկած դիպակե բարձեր ու մետաքսյա օթոցներ» (Մուր, 3, 19)։

«Ապարանքի երեքնոյան դռներից
Երազանուշ մուշկ ու էնդրուկ է բուրում» (Իս., 2, 150)։
«Ցնդում է ստվերը քո լուսե
Երկաթե այն գծերի վրա» (Գ. Մ., Հնձ., 185)։

«Ճանապարհով, վրանների կողմն էր բարձրանում մի մարդ, գոտկում՝ պողպատե փայլուն մանգաղը» (Բակ., 196)։ «Այդպիսի մի թոկով վեր էր մագլցում մի երիտասարդ կին՝ մեջքին ջրով լի պղնձե կուժ կապած» (Ս. Խ., Մխ., 218)։

Հարաբերական ածականները ևս կարող են փոխաբերաբար գործածվել։ Այդ դեպքում նրանք կապակցվում են այլ հատկանիշ ենթադրող գոյականների հետ։ Օրինակներ՝ «Թունավոր նետից հառաչացած վերքը օրըստօրե քայքայում էր նրա երկաթե առողջությունը» (Մուր., 3, 385)։

«Շատրվանները քրքջում էին
պայծառ ծիծաղով աղամանդեղեն,
Բույր ու համբույր էր խնկարկվում չորս դին
խալիֆաների ֆյոշից լուսեղեն» (Իս., 2, 46)։
«Ոհ, կնոջ մարմին, պագշոտ, օձնեղեն,
դիվական անոթ ոճիրների չար,

2 Խոսքը այստեղ և հետագայում փոխաբերական գործածության մասին չէ։

Դու, որ մռեղեն դառն հանույքով,
արևը հոգու դարձնում ես խավար» (Իս., 2, 52)։
«Դու երգ իմ լույս» (Գ. Մ., Հնձ., 29)։

Իրենց իմաստի թելադրանքով սահմանափակ թվով կապակցություններ կարո[ղ] նաև հատկացական ածականները։ Այսպես, ասում ենք ծովային ձամի,—խոտ,—բու քոչուն,—կենդանի,—գայլ,—ձոսանք և այլն։ Օրինակներ՝

«Աշնանային եղյամը ծածկել էր գետինը» (Մուր., 3, 145)։ «Աշնանային խոնավ յին ցրտությունը հավաքել էր ամրոցի բնակիչներին իրանց բնակարանները» (Մու[ր.]) «Թագավորը քսանամյա երիտասարդի թեթևությամբ թռավ ձիու վրա» (Մուր., 3, 197)

«...Լցվեց Սանթրոսի հողան
Իր ամենօրյա հանախորդներով» (Ն. Զ., Միհ., 305)։
«Երկու մարդկային սև կերպարանքներ
Շան առջև փախած՝ ցած իջան դեպը» (Հ. Թ., 2, 60)։
«Երկիր, դաշտային կարմիր ծաղիկ,
Քո արմատները բերրի հողում» (Գ. Մ., Հնձ., 259)։
«Սուրում էր մի իրիկնային մարմանդ քամի» (Զ., 251)։

Հատկացական ածականները կարող են փոխաբերաբար գործածվելով կապակցվել նա[և] հատկանիշ ենթադրող գոյականների հետ։ Օրինակներ՝

«Իրենց հոգու անապատից խուսափում են խուռներամ
Դեպ Արևելքն աստվածային՝ հայրենիքը իմ հոգու» (Հ. Թ., 1, 156)։
«Աստեղային երազների աշխարհքներում լուսակաթ,
Երբեմն, ասես, զգում եմ ես, թե կհասնեմ նրա մոտ» (Հ. Թ., 1, 157)։
«Տիեզերքում աստվածային մի ճամփորդ է իմ հոգին» (Հ. Թ., 1, 158)

Սակայն հնարավոր չէ կազմել ծովային դեմք,—ձեռք,—գլուխ,—գագաթ,—փոշի,—լույս,— միտք,—խելք,—ուղեղ,—խիղճ,—զգացմունք և այլն։

* * *

Ածական լրացումով գոյականի կապակցությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ գոյականը շատ դեպքերում ստանում է և, ու շաղկապներով կապվող մոտավոր կամ երբեմն նույն իմաստն ունեցող ածականներով արտահայտված լրացում։ Այդ դեպքում երկու ածականը փոխադարձաբար լրացնում են իրար և գոյականի հատկանիշը դրսևորում ավելի ցայտուն։ Սովորաբար բաղհյուսական շաղկապներով միանում են որակական ածականները։ Օրինակներ՝ «Հարցերիս մի այնպիսի չոր ու ցամաք պատասխաններ է տալիս, որ կարծես աշխարհիս բոլոր թշվառությունն ես նրա գլխին եմ թափիլս» (Ն.-Դ., 2, 391)։ «Նրա սահմանափակ և դժվարաշարժ ուղեղը միայն անորոշ ու մութ հասկացողություններ էր դուրս բերում» (Ն.-Դ, 3, 286)։

«Բայց խուլ ու խավար օդում էս գիշեր
Մենակ է Սաքոն ու չունի ընկեր» (Հ. Թ., 2, 25)։
«Ուրախ ու անհոգ գարունն էլ ահա
Բազմել է կանաչ սարերի վրա» (Հ. Թ., 2, 55)։
«Իմ անտեր ու որբ աշխարհի վրա
Ոտի կը կանգնեն հազար քաջ ու դև» (Հ. Թ., 2, 97)։
«Որ լիքն ու առատ բաժակներ քամեն» (Հ. Թ., 2, 140)։

Բաղհյուսական շաղկապներով կարող են կապակցվել ոչ միայն համանիշ, այլև տարբեր իմաստ ունեցող ածականներ դառնալով գոյականի որոշիչ։ Օրինակներ՝ «Ճրթունքները կրծում էր փղոսկրի պես՝ պլպլող պստիկ ու պինդ ատամներով» (Ն.-Դ., 3, 36)։ «Իսկույն աևթ առաջ է գալի մի ուրիշ պատկեր, մի շատ ամոքալի ու ցավալի պատկեր» (Հ. Թ., 1, 413)։ «Կրիան մի քառակուսի և լայնադիր տափատակամած էր» (Մուր., 3, 278)։

Պատահում են նաև դեպքեր, երբ բաղհյուսական շաղկապներով կապակցվում են հականիշ ածականներ գոյականի լրացման դերում։ Օրինակներ՝

«Ես շատ սիրեցի իմ ընկերներին
և բոլոր մարդկանց մոտիկ ու հեռուն» (Իս., 2, 48)։
«Մանիր բեյեր հաստ ու բարակ» (Դ. Աղ., 8)։

Պետք է նշել, որ երբեմն ածականը բաղհյուսական շաղկապներով կապակցվելով նաև այլ խոսքի մասերի հետ, կարող է դառնալ գոյականի լրացում։ Օրինակներ՝ «Նա իր մանկությունն

ու օրիորդական տարիներն անց էր կացրել բացառապես ընտանեկան շրջանում, թեև խորթ, բայց բարի ու սիրող մոր հսկողության տակ» (Ն.-Դ., 2, 283)։ «Անհնատուր եղած ծանր ու ճնշող մտածումներին, գրեթե ամբողջ օրը նստած էր մնում լուսամուտի առաջ» (Ն.-Դ., 3, 285—286)։ «Զմեռային օրվա սառած ու անփայլ վերջալույսը, արագորեն խավարելով, հանգչում էր դաժան հանգստությամբ» (Ն.-Դ., 3, 378)։ «Մահմեդի մատների տակ հառաչում էր խուլ ու ճնշված նվաղով» (Ար. Պ., 36)։ «Նորից շնչում, ապրում է այս լույս ու հրապուրիչ աշխարհում» (Վ. Ան., Մև., 480)։

Այս կարգի բաղհյուսական կապակցությունների մի մասը դարձվածքի են վերածվել, ինչպես՝ խեղճ ու կրակ, բանկ ու կրակ և այլն։ Օրինակներ՝ «Ցածրիկ հողաշեն տնակները, որտեղ բնակվում էին խեղճ ու կրակ մարդիկ, նույնպես կորած էին կանաչի մեջ» (Ռ. Աթ., Զ., 43)։ «Գողանում է գոգնոցի ու երեսսրբիչի համար ված կտորներից, այն էլ՝ էս բանկ ու կրակ ժամանակը» (Ար., Պ., 78)։

Երկու ածականները բաղհյուսական կապակցությամբ կարող են գոյականի լրացում դառնալ նաև առանց շաղկապի։ Գրության ժամանակ այդ ածականների միջև գծիկ է դրվում, որով նրանք մոտենում են հարադիր բարդություններին։ Այսպիսի կապակցություններ շատ է գործածում Նար-Դոսը։ Օրինակներ՝ «Գարնան վերջին օրերից մեկում մեռավ Թորոսենց հեռու-մոտի՝ ազգականներից մեկի թոքախտավոր տղան» (Ն.-Դ., 1, 5)։ «Նա ակամա մի տեսակ հարցական և անճամբեր-ճետաքրքիր հայացքով նայում էր նրան» (Ն.-Դ., 2, 304)։ «Նրա սանձարձակ ծաղրական լեզուն նողկանքի պես մի բան է ազդում իրենն» (Ն.-Դ., 3, 24)։ «Վահանը նայեց քրոջ աղերսական-սարսափահար աչքերին» (Ն.-Դ., 3, 83)։ «Ետնից եկողների համար բացպատրաստ ճամփա է լինում» (Հ. Թ., 1, 395)։

«Կարմիր-կանաչ իմ օրերս
Սիրո սգով սնացան» (Իս., 1, 89)։
«Սև-մութ ամպեր ճակտիդ դիզվան» (Իս., 1, 101)։

Պատահում են դեպքեր, երբ ածականն ու դերբայը ևս բաղհյուսական կապակցություն են կազմում առանց շաղկապի։ Օրինակներ՝ «Նասիբյանը սկզբում կարծես թե շփոթվեց ոչ այնքան այդ հարցից, որքան այն տարօրինակ փայլից... և վերին աստիճանի լարված-բշնամական այն տոնից» (Ն.-Դ., 3, 36)։ «Կարծես այդ տողերը զարհուրելի օձեր լինեին, որոնք շարժվում էին իրենց լպրծուն մարմնի անարեկող-ճկուն գալարումներով» (Ն.-Դ., 3, 513—514)։ «Այդ բանում նրան քաջալերում էր պանի Զդանևիչի մտերմական-հովանավորող վերաբերմունքը» (Ն.-Դ., 3, 571)։

* * *

Ածական լրացումով գոյականի կապակցությունների ուսումնասիրությունը երևան է հանում հետաքրքրական մի երևույթ։ Այդ այն է, որ մի շարք ածականներ իրենց իմաստի թելադրանքով կարող են դառնալ միայն հոգնակի գոյականի լրացում։ Այդպիսիք են մեծ մասամբ կրկնավոր ածականները, որոնք կազմված են կամ ածականից (նորանոր, խոլ-խոլ, մեծ-մեծ, պաղ-պաղ, հին-հին և այլն) կամ այլ խոսքի մասերից (փունջ-փունջ, խումբ-խումբ, տեսակ-տեսակ, գույն-գույն և այլն)։ Այսպես, կարելի է ասել բազում գործեր,—տներ,—մանուկներ, զանազան շենքեր,—աշխատանքներ, մանր-մունր բաներ,—իրեր,—գործիքներ,—կարիքներ, պես-պես ծաղիկներ,—տեսարաններ, գույն-գույն ծաղիկներ,—վարդեր և այլն[3]։ Օրինակներ՝

«Խոլ-խոլ հսկաներ հնոց աշխարհի,
Փախցրին բերին անառիկ Լոռի» (Հ. Թ., 2, 45)։
«Ոտս կապեցիր թել-թել մազերով» (Հ. Թ., 2, 46)։
«Փունջ-փունջ աղջիկներ սարերը ելան» (Հ. Թ., 2, 51)։
«Լսել եմ հաճախ զանգատներ պես-պես» (Հ. Թ., 2, 92)։
«Եվ նայում էի պղտոր ջրերին,
Պես-պես ցավերով տանջված սիրտս լի» (Հ. Հ., 127)։

«Քաղաքում ձեռք էր բերել մոտ քսան տեղ զանազան շենքեր» (Ն.-Դ. 3, 241)։
«Մտել էի մի քանի մանր-մունր բաներ գնելու» (Ն.-Դ., 3, 539)։
«Պաղ-պաղ ջրեր, պապակ շուրթս չի բացվի» (Իս., 1, 360)։
«Խոսում են Լոռու հին-հին քաջերից» (Հ. Թ., 2, 44)։
«Կբարձրանան բազում մանուկներ սևաչ» (Գ. Ս., 160)։

---

3 Տե՛ս նաև Վ. Առաքելյան, Հայերենի շարահյուսություն, Ա. 240—242, 1958։

Հետաքրքրական է այն հանգամանքը, որ երբեմն գոյականի լրացումն արտահայտվում է երկու ածականների անբաժանելի կապակցությամբ։ Այդ այն դեպքն է, երբ գոյականի անմիջական լրացում ածականը իր գոյականական հիմքի (արմատի) պահանջով իր հետ ունենում է ածական լրացում։ Այդպիսի կապակցություններից կարելի է նշել սև թավիշե գլխարկ, կանաչ թավշե դրոշակ, սպիտակ երիզավոր դրոշակ, երկար կոթավոր շիրուխ, սև մետաքսե փողկապ, հում կաթնակեր մարդ, կարմիր կտուցավոր թռչուն և այլն։ Օրինակներ՝ «Դատարկ տուփը ձեռքին նա՛ վազեց եռեխաների մոտ, նրանց ցույց տալու սպիտակ թիթեղյա տուփը» (Բակ., 194)։ «Ծովափին սև թավիշե գլխարկով կինը հովանոցի ծայրով ավազի վրա նշաններ էր անում և ավերում» (Բակ., 194)։ «Նրա գլխին տնկված էր կանաչ թավշե դրոշակ» (Ս. Խ., Հ., 607)։ «Սև թաղիքե անհամար վրանները, դրոշակները, ձիերի երամակները, ամենուր վխտացող զորագնդերը ծանր տպավորություն թողեցին հայ դեսպանների վրա» (Ս. Խ., Մխ., 606)։ «Վանյուշը, գիմնազիստի սպիտակ երիզավոր գլխարկը դեպի ծոծրակը ետ գցած, նստած էր ճաշաբեղանի մոտ» (Ն.-Դ., 1, 264)։

«Ծանր տնքալով թեք ընկավ ծերը,
Երկար կոթավոր շիրուխը լցրեց» (Հ. Թ., 2, 36)։
«Հազար-հազար մարդ բուխ միրուքավոր» (Հ. Թ., 2, 114)։

Ժամանակակից հայերենում օրինաչափ է այն երևույթը, որ ածականը լրացում է դառնում գոյականաբար գործածված բառերի համար։ Ընդ որում գոյականաբար ամենից շատ գործածվում են հենց ածականները։ Ուստի սպասելի է, որ ավելի շատ կապակցություններ կազմվեն այդպիսի գոյականներով և ածականներով։ Նման կապակցություններից կարելի է նշել հին ծանոթը, խեղճ որը, նախկին հավատարիմը, մոլեռանդ հավատացյալը, փոքրիկ հիմարը, զեղեցիկ մատնիչը և այլն։ Օրինակներ՝ «Տանտերը Համբոյի հին ծանոթն էր» (Հ. Թ., 1, 313)։

«Բայց վայ խեղճ որբին աշխարքի վրա
Թեկուզ Առյուծի կորյուն լինի նա» (Հ. Թ., 2, 100)։
«Բարի օր, պապի, ու խոժոռադեմ
Մերը ետ նայեց ձեռքը ճակատին» (Հ. Թ., 2, 32)։
«Պետք է սպանեմ էս փոքրիկ ծուռին» (Հ. Թ., 2, 99),
«Անցավ անտես ու անմման
Էն սիրունը աշխարհից» (Հ. Թ., 2, 144)։

Սակայն հազվադեպ որոշ հեղինակներ կազմում են այնպիսի կապակցություններ, որոնք անիմաստ են։ Օրինակներ «Կարծես ինչ-որ դուռ բացվեց, և տամ գոլը փչեց» (Ստ. Զ., 4, 197)։

«Բայց նորա առչև ոսոխ բշնամին
Յուր սրով փորեց կյանքի գերեզմանս» (Ծատ., 117)։

Մի շարք դեպքերում ածականը կարող է դառնալ գոյականաբար գործածված, սակայն անորոշ առումով դրված ածականի լրացում։ Օրինակներ «Աշխարհքի երեսին մարդիցն էլ վերը ուեիրավ շնչավոր չկա» (Հ. Թ., 1, 358)։ «Ներկայացնում էր բնության մի գեղեցիկ հուշակերտ» (Մուր. 3, 441)։

«Քանդում էին նրանք, երգեր էին երգում,
Հանքերի խավարում անքիվ ծեր ու ջանել» (Գ. Ս., 159)։

«Շատ գործնական և մարտական երիտասարդ դուրս եկավ պիոներական թերթի խմբագիրը» (Վ. Ան., Սև., 181)։

«Կդառնայի շուտով ես մեծ,
Վեհ բարերար
Ազգի համար» (Հ. Թ., 2, 86)։
«Կամ անարգված մի ճոխ հիմար,
Որ ապրում է լոկ իր համար» (Հ. Թ., 2, 86)։
«Ա՛յ, դու կեղծավոր, սիրուն անպիտան
Ես լավ եմ տեսնում այժմ ամեն բան» (Հ. Թ., 2, 95)։
«Ի՞նչ ես ուրիշի որբին տուն բերել,
Նստեցրել գլխիս պարապ հացակեր» (Հ. Թ., 2, 100)։
«Բեզոյան Հաչին, ունեոր միջակ,
Բատրակ է պահել, կիսու ցանք արել» (Ն. Զ., Միհ., 302)։

Կան նաև այնպիսի կապակցություններ, որտեղ հայտնի չէ, թե երկու ածականներից որն է գոյականաբար գործածված։ Օրինակներ՝

«Հոգի կուտամ, հոգի տուր ինձ,
Իմ նազելի աչագեղ» (Իս.. 1, 44)։
«Իմ աղավնյակ, իմ սիրունիկ բեսլաց,
Ես քեզ Տոսպա ոսկեցորեն կուտով եմ կերակրել» (Ն. Զ., 5, 44)։

Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ ժամանակակից հայերենում որակական ածականի հարաբերական գերադրական աստիճանը դառնում է գերազանցապես որոշյալ գոյականի լրացում[4]։ Օրինակներ՝

«Ամենազեղեցիկ հայացքը, որ ես տեսնել եմ իմ կյանքում» (Հ. Թ., 1, 363)։
«...ձեռնասուն կենդանիների մեջ շունը մարդու ամենահին ընկերն է» (Հ. Թ., 1, 416)։ «Հարկավոր է խնդիր ուղարկել ամենաբարձր տեղը՝ հենց իրեն՝ ռուսաց թագավորին» (Բակ., 135)։ «Դու մեր շրջանի ամենաազնիվ երիտասարդն ես, և ամենահայտնի բրիգադավարը» (Ն. Զ., 5, 121)։

Սակայն երբեմն պատահում է նաև, որ հարաբերական գերադրականը դառնում է անորոշ առմամբ գոյականի լրացում (խոսքը վերաբերում է ոչ կապի խնդիր դարձող գոյականներին)։ Օրինակներ՝

«Տեսնե՞լ ես իմ մեջ մի ամենափոքր շարուրյուն դեպի իմ ազգակիցը» (Մուր., 3, 171)։ «Իսկ սիրո զգացումն այն առանձնահատկությունն ունի, որ մարդուն ամենանեղ եսասեր է դարձնում (Ն.-Դ., 3, 475)։ «Մենք հեռացանք մի ամենախուլ անկյուն» (Մուր., 1, 181, 1962)։

* * *

Անհրաժեշտ է կանգ առնել նաև գոյականի այն կապակցությունների վրա, որոնցում գոյականն ունի մեկից ավելի ածական լրացումներ։ Եթե մեկից ավելի ածականները որակական են, ապա դրանք դրվում են գոյականի վրա՝ հաջորդարար։ Օրինակներ՝

«Այն հին, կանաչ զարունն է դեռ երգերիդ մեջ» (Դ. Ս., 122)։ «Հանկարծ դռները բացվեցին, երևացին մի քանի ձեռքեր, իրար խառնված մարմիններ, անթիվ փայլուն կոճակներ և այդ ամենի մեջ պապիս ալեհեր գլուխը» (Բակ., 153)։ «Նրա սև փայլուն հարուստ մազերը բոլորովին արձակ, անփույթ կերպով փռված էին ուսերի վրա» («Ն.-Դ., 2, 79)։ «Ամառվա երկարատև անտանելի տոր օրը նոր էր մթնել» (Ն.-Դ., 1, 68)։

«Խաղում էինք, վազվզում
Գույն-գույն մանրիկ ավազում» (Հ. Թ., 2, 8)։

Եթե մեկից ավելի ածականները տարբեր տեսակի են, ապա արձակ ստեղծագործություններում դրանց սովորական շարադասության կարգ կա. գոյականի վրա անմիջականորեն դրվում են որակական ածականները, իսկ հարաբերական և հատկացական ածականները նախորդում են դրանց։ Օրինակներ՝

«Նրանք իմ կյանքը երազ դարձուցին —
Կուսական մաքուր աչքերը անուշ» (Իս., 1, 200)։

«Դիմացը՝ փողոցում էլեկտրական խոշոր լամպն է» (Բակ., 177)։ «Աշնանային գեղեցիկ առավոտ էր» (Մուր., 3, 208)։ «Միրանների տակ զրույցը դառնում էր առօրյա դժվար աշխատանքի և պայքարի շուրջը» (Բակ., 175)։ «Բացվեց ծմռային ցրտաստույց առավոտը» (Ս. Խ., Մխ., 50)։

Սակայն այս կարգն անխախտ չէ, և հաճախ հարաբերական և հատկացական ածականներն են դրվում որակականից առաջ։ Դա նկատելի է մանավանդ չափածո ստեղծագործություններում։ Օրինակներ՝

«Գիժ, լեռնային մի վտակ
Խոխոջում է նրա տակ» (Հ. Թ., 2, 8)։
«Գնա մենավոր վայրերը թավուր
ազատ, կույս և սուրբ զմրուխտյա հեռուն» (Իս., 2, 47)։

«Պարզ, աշնանային գիշեր էր» (Հ. Թ., 1, 361)։

---

4 Այս առթիվ տե՛ս նաև Ս. Ա ր ա հ ա մ յ ա ն, Ժամանակակից հայերենի որոշիչ հոդը, (ԳԱ «Տեղեկագիր», հաս. գիտ., 1960, № 1)։

* * *

Ածական-գոյական կապակցությունների չարադասության մասին.—Ժամանակակից հայերենում, մասնավորապես արձակ երկերում, գոյականի ածական լրացումը նախադաս է լինում. ածականը (մեկ կամ ավելի) դրվում է լրացյալ գոյականից առաջ։ Սա հայերենի շարադասության օրինաչափություններից մեկն է։ Օրինակներ՝ «Մի խաղաղ առավոտ էր, մի տխուր առավոտ» (Հ. Թ., 1, 312)։ «Նրա մարեղեն սրտի մեջ ծածկված էին բազմաթիվ գաղտնարաններ» (Մուր., 3, 441)։ «Բերդի շինությունները կպատսպարեին իրենց աշնանային գիշերվա ցրտից» (Մուր., 3, 179)։

«Իմ սուր. արբուն ականջում
Մի խոր ձեն է միշտ հնչում
Անհո՛ւն, անմո՛ւն կարոտով
Իրեն մոտ է ինձ կանչումս» (Հ. Թ., 1, 151)։

Չափածո ստեղծագործություններում հաճախ ածական որոշիչը կարող է դրվել գոյական որոշյալից հետո։ Ածականի ետադաս գործածությունը վեհություն, հանդիսավորություն է տալիս խոսքին։ Օրինակներ՝

«Ատում եմ նորից սերն ու կնոջը,
իր համբույրները շոգոմ ու դժնյա» (Ի., 2, 53)։
«Քաղաքներից ու գյուղերից, ստեպներից հեռու ու մոտ՝
եկել էին նրանք նորից՝ հուսավառված ու կրակոտ» (Չ., 250)։

Արձակում ևս, որոշ հեղինակների մոտ (առանձնապես Բակունցի երկերում) հաճախ է ածականը ետադաս գործածվում։ Օրինակներ՝ «Մորուքը սպիտակափառ փռվել էր կրծքին» (Ն.-Դ., 1, 4)։ «Առավոտից մինչև կեսօր՝ արևը դուրեկան խփում էր պատին» (Ստ. Զ., 4, 191)։ «Այդ արահետի կապերն են՝ սանդուղմանձև» (Բակ., 143)։ «Բացվում են վայրի վարդերը՝ դեղին, սպիտակ» (Բակ., 77)։ «Մոգիները գիժ և արջառները խամ ջրի տանելիս թռչկոտում էին ձյունի վրա» (Բակ., 31)։ «Նախիրը փնչոցով արածում էր խոտը համեղ» (Բակ., 32)։

Շատ է տարածված ածականների ետադաս տրոհված որոշիչ գործածությունը։ Սովորաբար մեկից ավելի ածականները ետադաս լինելիս տրոհվում են, մանավանդ եթե դրանք կապակցվում են բաղհյուսական շաղկապներով։ Օրինակ՝

«Երազն էլ, նուրբ ու խուսափուկ, վազ եղավ, անցկացավ» (Հ. Թ., 1, 154)։
«Ով գիտի, գուցե հենց էս գիշեր էլ
Իգիթ ոսոխներն, անհաշտ ու համառ,
Մեկմեկու հոտից ոչխար են քշել» (Հ. Թ., 2, 59)։

«Սա մի ընդարձակ ու բոլորշի սենյակ էր, համակ մարաշեն» (Մուր., 3, 18)։
«Տաքանում են Օրանջիայի քարերը և խլեզները, փոռի մաշկը դեղին» (Բակ., 77)։
«Մի ճերմակ ամպ, բափանցիկ ու անձև, հանգարտ լողում էր լազուրի մեջ» (Բակ., 98)։ «Վերջին ձիավորը քթի տակ մռմռում էր մի երգ. մելամաղձոտ ու հուսահատ, ինչպես ամայի ձորը» (Բակ., 190)։

Սակայն կան բազմաթիվ դեպքեր, երբ գոյականից հետո դրված ածականը կարող է դիտվել կամ իբրև ետադաս որոշիչ, կամ իրենից հետո դրված բայի լրացում։ Օրինակներ՝

«Ու տղերքը տխուր ու լուռ
Վերադարձան դեպի տուն» (Հ. Թ., 2, 67)։
«Ու չի դադարում երգի հետ վարար
Կախեթի գինին խելագար հոսել» (Հ. Թ., 2, 140)։։

«Մասրաները փոշեթաթախ ընկած էին մութ պատի տակ» (Ն.-Դ., 1, 4)։ «Գարնան արևը մեղմ տաքացնում էր գետինը» (Բակ., 31)։

«Եվ խայտալով իմ առաջին
Վտակն անուշ խոխոջեց» (Հ. Հ., 29).
«Ալիքներն ուրախ բռնել են շուրջպար» (Գ. Ս., 123)։

Գոյականից հետո դրված ածականը կարող է պարագա դիտվել նաև այն դեպքում, երբ ածականին բայ չի հաջորդում։ Սա բնորոշ է չափածո խոսքին։ Օրինակներ՝

«Տվիր սիրտդ աներկմիտ
Նոր ջրերի շառաչին» (Գ. Մ., Հնձ., 394)։
«Ու որոտում էր գոռ Որոտանը ահեղաձայն» (Վ. Ն., 178)։
«Արտույտներն ուրախ մեր սերն են երգում» (Գ. Ս., 27)։

«Մփում է սիրտս անհուն» (Գ. Ս., 74)։
«Նայեց նրանց առավոտը խաղաղ ու լուռ» (Գ. Ս., 205)։
«Փախչում է ձմեռն անզոր ու անզեն» (Սատ., 203)։

Անհրաժեշտ է նշել, որ գոյականից առաջ դրված ածականն էլ երբեմն կարող է դիտվել նախորդ բայի լրացում։ Սա ևս հանդիպում է չափածո խոսքում։ Օրինակներ՝

«Պարում էին նկուն ճյուղ ու տերև
Իրիկնային քամու նվագի տակ» (Ն. Զ., Միհ., 216)։
«Զկարավն գալարաբև նախրուհին» (Ն. տ., 452)։
«Բացվել է շքեղ վարնան առավոտ» (Գ. Ս., 111)։
«Թիկնել է լուռ Նաչիրան առեղնակար իր բարձին» (Գ. Ս., 264)։
«Թնդում է զվարթ աղմուկը բնի» (Հ. Թ., 2, 45)։
«Երգեց վսեմ շարականս» (Հ. Թ., 2, 67)

Սակայն ետադաս ածականը կարող է դիտվել նաև իբրև հաջորդ գոյականի նախադաս որոշիչ։ Դա երկիմաստություն է առաջացնում և կապակցությունների կամայական մեկնաբանության տեղիք տալիս։ Օրինակներ՝

«Էս դարում Մըսըր անճապ ու եզոր
Մսրա-Մելիքն էր նստած թագավոր» (Հ. Թ., 2, 98)։
«Ամպերը ճերմակ երամով անցան» (Վ. Տ., 1, 189)։
«Պարղեցի կյանքս պարզ ու խնդագին
Հավիտենությա՜ն,
Հավիտենությա՜ն» (Վ. Տ., 1, 138)։

Բազմաթիվ դեպքերում գոյականի մեկից ավելի ածական լրացումները կարող են դառնալ և՛ նախադաս, և՛ ետադաս որոշիչ։ Այս գործածությունը ևս հատուկ է չափածո խոսքին, թեև քիչ չի հանդիպում նաև արձակում։ Օրինակներ՝

«Գնա մենավոր վայրերը թափուր» (Իս., 2, 47)։
«Կը գգվեմ վայրի տատասկը դժնի» (Իս., 2, 54)։
«Նրանց ոտքերում՝ գազազած գալի՝
Գալարվում է գիժ Դև-Բեղը մոլի» (Հ. Թ., 2, 13)։
«Բայց դու էլ խելոք մի մարդ ես գիտուն» (Հ. Թ., 2, 34)։
«Կանչում էին հրաշալի
Հնչյուններով դյութական» (Հ. Թ., 2, 44)։
«Սպասում է Լնտեղ կինը,
Ջահել կինը սևաչյա» (Հ. Թ., 2, 136)։
«Պարտվեց մահաշունչ ոսոխը դաժան» (Իս., 1, 380)։

Պետք է առանձին կանգ առնել նաև այն կապակցությունների վրա, որոնցում գոյականի ածական որոշիչն անջատվում է նրանից նախադասության այլ անդամներով։ Այստեղ տարբերակում ենք երկու դեպք։ Առաջին դեպքում գոյականի ածական լրացումն անջատվում է նրանից նույն գոյականի այլ լրացումներով։ Օրինակներ՝ «Դա մի տարիքավոր, բարձրահասակ, լուրջ ու պատկառելի դեմքով և ալեխառն մազերով տղամարդ էր» (Մուր., 3, 20)։

«Երգենք աշխարհաշեն նրա հզոր ոգին» (Գ. Ս., 203)։
«Ջինջ հնչյունների կարկաչուն այգ չուն
Հեգնում է ներկան, ինձ չի ճանաչում» (Գ. Մ., Հնձ., 17)։
«Ցնդում է ստվերը քո լուսե Երկաթե այն գծերի վրա» (Գ. Մ., Հնձ., 185)։

Երկրորդ դեպքում գոյականի ածական լրացումն անջատվում է նրանից հիմնականում ստորոգյալով կամ օժանդակ բայով։ Այստեղ ևս պետք է տարբերենք երկու ենթատեսակ։ Նախ, գոյականը տրամաբանական շեշտ ստանալով անմիջապես դրվում է ստորոգյալից կամ օժանդակ բայից առաջ, ապա հետևում են այդ գոյականի ածական լրացումը կամ լրացումները։ Օրինակներ՝

«Մեր առջև ձորն էր թշշում խավարչտին» (Հ. Թ., 2, 42)։
«Եկեք չահել սիրահարի
Սերը ողբանք վաղամեռ» (Հ. Թ., 2, 43)։
«Իմ զավակներն են քաջ՝ փորել այգին,
Մեր առվակներն են պաղ՝ ջրել այգին» (Ն. Զ., Միհ., 126)։
«Երկրում մահն էր արշավում

Դեղնատենդ ու հաղթական» (Գ. Մ., Հնձ., 517)։

«Օրն էր մթնում դորշ, անորոշ» (Գ. Մ., Հնձ., 257)։

Այստեղ գեր է խաղում ոչ միայն այն հանգամանքը, որ գոյականը անջատվել է իր ածական լրացումից տրամաբանական շեշտ ստանալու պատճառով, այլև այն, որ գա կատարվում է բանաստեղծական չափի ու հանգավորման նպատակով։ Ավելի ճիշտ, այս վերջին նպատակն է թելադրում գոյականն անջատել իր լրացումից (կամ լրացումներից)։ Սա երևում է նաև այն գեպքերում, երբ գոյականն իր ածական լրացումից անջատվում է ոչ տրամաբանական շեշտ ստանալու պատճառով։ Օրինակներ՝ «Ուրախ սրտով դուր ձեր սերը

Վայելեցեք անքառամ» (Հ. Թ., 2, 208)։

«Քառասուն կույս աղջիկ բերեք արմաղան» (Հ. Թ., 2, 208)։

«Քո սուրբ բրտինքով

Բազո՞ւմ-բյուրավո՞ր

Ապրում են մարդիկ» (Մատ., 160)։

«Այնտեղ բյուր անգամ ես ապահով եմ,

Քան թե մարդկանց մոտ, կեղծ ու ժպտադեմ» (Իս., 2, 49)։

Սակայն կան սակավաթիվ դեպքեր, երբ գոյականի լրացումը նրանից այլ անդամներով անջատելը հասցնում է անիմաստության։ Օրինակներ՝

«Թափվիր, ներմակ, թափվիր, ձյուն» (Գ. Մ., Հնձ., 87)։

Երբեմն էլ հայտնի չէ, թե որն է ածականի լրացյալը։ Սա պատահում է չափածո խոսքում։ Օրինակներ՝

«Մենք բանեցինք, կործանեցինք աշխարհը հին իր հիմից,

Կամքը մարդու ստեղծագործ կուսակցինք մենք ի միս (Զ., 179)։

«Բայց նա խոսեց, դրեց արնաբաբախ

Իր ոհմակի մատյանը դարշելի» (Ն. Զ., Միհ., 128)։

«Կամ պետք է լինի Գերմանիա միակ գերիշխան և տեր» (Ն. Զ., Միհ., 511)։

Այստեղ հայտնի չէ, թե արնաբաբախ, միակ, ստեղծագործ ածականները որ գոյականների լրացումն են. ոհմա՞կը թե մատյանը, Գերմանիա՞, գերիշխա՞ն թե տեր, կա՞մ թե մարդու։

Անհրաժեշտ է նաև նշել այն դեպքերը, երբ իրար մոտ դրված երկու ածականներից մեկը պարագա է, մյուսը՝ որոշիչ։ Իհարկե, այսպիսի դեպքերը խիստ սակավաթիվ են։ Օրինակներ՝

«Իմ նազելուս շունչը բերուշ ինձ շոյեց,

Կարոտավառ հպարտ կրծքին փարվեցիս» (Իս., 1, 211)։

Այստեղ կարոտավառ պարագա է, իսկ հպարտ՝ որոշիչ։

«Այն ժամանակից է պահել և պատերազմի տարիներում խալին ու սանդուղները լի պինդ թաքցրել մառանի մի անկյունում» (Բակ., 72)։

Այս նախադասության մեջ լի որոշիչ է, իսկ պինդ պարագա։

«Թողնի անպաշտպան ամայի դաշտում

Այս կոլխոզական բերքը վիթխարի» (Ն. Զ., Միհ., 391)։

Նախադասության մեջ անպաշտպան պարագա է, իսկ ամայի՝ որոշիչ։

«Ու պատվիրեց խոժոռ-արևելյան մի սուրճ» (Ն. Զ., Միհ., 398)։

Այստեղ էլ խոժոռ պարագա է, իսկ արևելյան՝ որոշիչ։ Այդ զգալով էլ հեղինակը դրանք իրարից անջատել է գծիկով, որը հայերենի կետադրական օրենքով ճիշտ չէ։

Կրկնությունը ոճաբանության մեջ համարվում է իմաստի ընդգծման, էֆեկտիվության միջոց։ Այս տեսակետից պետք է նշել, որ ածականը գոյականի որոշչի դերում ևս կարող է կրկնված լինել։ Օրինակներ՝

«Աշնան պղտոր, պղտոր ամպեն

Արցունքի պես թոն կգա» (Իս., 1, 96)։

«Եղեգնուտներում երգում էր քամին

Հեռու, հեռավոր, հեռավոր մի երգ» (Գ. Մ., Հնձ., 493)։

«Երկնքի սպիտակ, սպիտակ շուշաններ,

Իջնում եք անշշուկ, իջնում եք ձյուն դառած» (Հ. Շ., 185)

Սակայն հնարավոր է, որ իրար մոտ դրված երկու ածականները նույն դերը չկատարեն, և այդ դեպքում դա չի դիտվի իբրև ածականի կրկնություն։ Օրինակ՝

«Բայց խոնարհ՝ գլուխ տվեց, քյամանչան բռնած ձեռքին,

Եվ տխուր, տխուր հոգով հեռացավ Սայաթ-Նովան» (Գ. Ս., 308)։

Այստեղ առաջին տխուր-ը կարող է նաև պարադա դիտվել։

Սովորաբար բաղադրյալ անունները, մասնավորապես հատուկ անունները, ունենում են ամբողջ բառակապակցությանը վերաբերող ածական լրացում։ Այսպես, ասում ենք հզոր Սովետական Միություն, նորաստեղծ Հայկական խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն, անպարտելի խորհրդային բանակ, բերխառատ Արարատյան դաշտը և այլն։ Օրինակներ՝

«Ծիծաղախիտ Վանա ծովի
Փոքրիկ գյուղից առափնյա,
Ծովն է մտնում գաղտագողի
Ամեն գիշեր մի տղա» (Հ. Թ., 1, 205)։

«Բայց շարժում է դեռ նա իր դիվային ոգմի մեքենան» (Ն. Զ., Միհ., 120)։

«Գործոն անդամ էր մի քանի խոշոր ակցիոներական ընկերությունների» (Ն.-Դ., 1, 224)։

Ածականը երբեմն կարող է դառնալ բաղադրյալ հատուկ անվան բաղադրիչներից մեկի լրացումը։ Այդ դեպքում նա երկփեղկում է բաղադրյալ հատուկ անունը։ Այսպես, հնարավոր է ասել Արարատյան արգավանդ դաշտը, Սևանա գեղեցիկ լիճը և այլն։ Օրինակ՝

«Երդումն առաջին նա անցյալ տարի
Տվեց Լաչինի սիրուն աղջկան
Ռուշանի կապույտ Քարափի քարին» (Ն. Զ., Միհ., 287—288)։

Անհրաժեշտ է կանգ առնել նաև այն կապակցությունների վրա, որոնք կազմված են նախադասության մեջ շարահյուսական ինքնուրույն պաշտոն չունեցող գոյականներից և ածական լրացումից (կամ լրացումներից)։ Իբրև կապակցության լրացյալ առաջին հերթին հանդես են գալիս ժամանակի ընդհանուր կամ կոնկրետ իմաստ ունեցող մի շարք բառեր՝ ժամանակ, առավոտ, երեկո, օր, պահ և այլն։ Օրինակներ՝ «Ոչ ոք չգիտեր, թե ինչ է անում, ինչով է պարապում դասերից ազատ ժամանակ» (Շիրվ., 4, 305)։ «Մայրը տան գործերից ազատ ժամանակ սովորաբար նստում էր ծալապատիկ և զբաղվում գույպա գործելով» (Ն.-Դ., 1, 155)։

«Բավական ժամանակ էր, ինչ նա յուր ասամները կրճտում էր Աշոտ Թագավորի վրա» (Մուր., 3, 70)։ Քամու կատաղի ժամանակ նրանք հանկարծ գլխներից ետ էին քաշում յափընչու ծայրը» (Ն.-Դ., 1, 88)։ «Հետևյալ առավոտ, շատ վաղ, կաթողիկոսը խորհրդի հրավիրեց յուր մոտ միաբանության գլխավորներին» (Մուր., 3, 208)։ «Գահի բափուր ժամանակ ամեն մի դավաճան հրապարակ է հանում յուր հին հաշիվները» (Մուր., 3, 432)

«Քո ուրախ պահին հիշիր, որ ես կամ» (Գ. Ս., 194)։

Այսպիսի կապակցությունների լրացյալ են դառնում նաև կողմ, երես, մաս և այլ գոյականներ՝ տարբեր հոլովներով՝ դիտվելով իբրև կապական բառեր։ Օրինակներ՝ «Երևաց Գարդմանը յուր սպիտակ պարիսպներով, որոնք ամբառնում էին բերդի արևմտյան կողմից և աջ ու ձախ ձգվելով՝ միանում հյուսիսային մասի անմատչելի լեռնալանջին և հարավային ու արևելյան կողմերի վիմահերձ ժայռերի բնական պատնեշներին» (Մուր., 3, 97)։

Երկրորդ դեպքում այդպիսի կապակցությունների լրացյալ կարող է հանդես գալ գործական հոլովով դրված որևէ գոյական, որը ևս զուրկ է շարահյուսական ինքնուրույն պաշտոնից և միայն այդ ածականի հետ միասին է դիտվում իբրև նախադասության մի անդամ։ Օրինակներ՝ «Միրանի տափի համար համարյա հավասար բվով մահակներ էին զարկվում երկուստեք» (Բակ., 42)։ «Տան տերը՝ Օհան ապերը նահապետական բարով մարդ էր» (Բակ., 119)։

«Դու տնքում ես ջանքով գերմարդկային» (Հ. Ս., 135)։

«Կարմիր շորով մի խիզան
Ընկավ ձորը, մի կածան» (Հ. Թ., 2, 11)։

«Խարում են, կանչում ծանոր ձայներով» (Հ. Թ., 2, 16)։

«Բանը վերջացնի գեղական կարգով» (Հ. Թ., 2, 40)։

* * *

Անհրաժեշտ է նշել նաև ածական լրացումով գոյականի այն կապակցությունները, որոնք իբրև կայուն բառակապակցություն, անվանողական դեր են կատարում. բաղադրյալ հատուկ կամ հասարակ անուն են։

Դրանցից կարելի է նշել՝ Արարատյան դաշտ, Սև ծով, Կարմիր ծով, Միջերկրական ծով, Կովկասյան լեռնաշղթա, Հայկական պար և այլն։

Այս կարգի անվանողական կապակցություններից պետք է տարբերել մի շարք կայուն կապակցություններ, որոնք նույնպես մեկ միասնական հասկացություն արտահայտելով հանդերձ

սովորաբար չեն տրոհվում՝ առանց իմաստի խաթարման։ Այսպես, ծնողական ածականով կարող ենք կազմել շատ ազատ կապակցություններ՝ ծնողական գութ,—պարտք,—զգացում *և այլն, սակայն* ծնողական ժողով *կապակցությունը որոշակի իմաստ ունի։ Այստեղ, իհարկե, բաղադրիչները կարող են անջատ ևս գործածվել (ըստ որում, նրանք այլ կայուն կապակցություններ էլ կկազմեն, ինչպես՝* ազգային ժողով. օրենսդիր ժողով *և այլն), սակայն տվյալ կապակցությունը դիտվում է իբրև կայուն։ Այսպես են՝* ազգային դրոշակ,—հիմն,—գույք,—եկամուտ,—հարց,—ժողով,—փոքրամասնություն, ակադեմիական տարի, սահմանադիր ժողով, օրենսդրական ժողով, մայրենի լեզու, կենդանի լրագիր, խնայողական դրամարկղ, մեծ պաս, պատվավոր նախագահություն, հանքային ջուր, քաղաքացիական պատերազմ, սևագործ բանվոր *և այլն։*

Սրանցից պետք է տարբերենք ածական լրացումով կազմված դարձվածքային կապակցությունները, որոնց իմաստը անմիջապես բաղադրիչներից չի բխում, թեև հասկանալի է նրանց կապակցությունից, այլ ժամանակի ընթացքում փոփոխվելով է արդի վիճակին հասել։

Այսպես են՝ աղի արտասուք, անհոտ ծաղիկ *(անպետք մարդ),* բարի լույս, բարի օր, դատարկ մարդ, դատարկ խոսք,—ձեռքով, թեթև ձեռք, լայն սիրտ, թունավոր լեզու, սև երես, պոչատ գդալ, փափուկ դրություն, կարճ խելք *և այլն։*

Սրանցից տարբերվում են կրոնական առասպելաբանական ծագում ունեցող (մեծ մասամբ այլ լեզուներից պատճենված) դարձվածքները, որոնց իմաստը կապվում է այս կամ այն հին առասպելի կամ պատմական դեպքի հետ։

Դրանցից են՝ աքիլեսյան գարշապար, ավգյան ախոռ, դամոկլյան սուր, բաբելական կրակ, բաբելոնյան աշտարակ,—աշտարակաշինություն,—խառնակություն, մարաթոնյան վազք, գորդյան հանգույց, պրոկրուստյան մահիճ, վերջին մոհիկան, պլատոնական սեր, դրակոնյան օրենք։

Համառոտագրություններ

Ռ. Աթ. Ձ.—Ռ. Աթայան, Ձարթոնք, 1958։
Ղ. Աղ.—Ղ. Աղայան, Ընտիր երկեր, 1956։
Վ. Ան. Հ. Գ.—Վ. Անանյան, Հովազաձորի գերիները, 1956։
Վ. Ան. Սև.—Վ. Անանյան, Սևանի ափին, 1961։
Ռ. Ար. Ռ. եղբ.—Ռ. Արամյան, Ռուբինյան եղբայրներ, 1954։
Ար. Պ.—Արազի, Պատմվածքներ և վիպակներ, 1952։
Բակ.—Ա. Բակունց, Երկեր, 1955։
Ն. Զ.—Ն. Զարյան, Երկերի ժողովածու, 5, 1956։
Ն. Զ. Միհ.—Ն. Զարյան, Միհատորյակ, 1959։
Ստ. Զ.—Ստ. Զորյան, Երկերի ժողովածու, 1—5, 1960—61։
Հ. Թ.—Հ. Թումանյան, Երկհատորյակ, 1958։
Իս.—Ա. Իսահակյան, Երկեր, 1—4, 1958—59։
Ս. Խ. Հ.—Ս. Խանզադյան, Հողը, 1954։
Ս. Խ. Մխ.—Ս. Խանզադյան, Մխիթար Սպարապետ, 1961։
Ծատ.—Ա. Ծատուրյան, Բանաստեղծություններ, 1958։
Հ. Հ.—Հ. Հովհաննիսյան, Երկեր, 1959։
Գ. Մ. Հնձ.—Գ. Մահարի, Հնձաններ, 1959։
Մուր.—Մուրացան, Երկերի ժողովածու, 3, 1952։
Ն.-Դ.—Նար-Դոս, Երկերի ժողովածու, 1—3, 1955։
Վ. Ն.—Վ. Նորենց, Իմ աշխարհը, 1958։
Շիրվ.—Շիրվանզադե, Երկերի ժողովածու, 1—8, 1958—61։
Չ.—Ե. Չարենց, Երկեր, 1954։
Ա. Ս.—Ա. Սահինյան, Ծարավ, 1-ին, 1959։
Գ. Ս.—Գ. Սարյան, Բանաստեղծություններ, 1958։
Հ. Ս.—Հ. Սահյան, Նաիրյան դալար բարդի, 1958։
Հ. Ս. Հ. Ե. Մ.—Հ. Սահյան, Հայաստանը երգերի մեջ, 1962։
Վ. Տ.—Վ. Տերյան, Երկեր, 1—2, 1960—61։